

Szabó Dezső és az Erdélyi Fiatalok

I.

szegedi egyetemről hazatérő Jancsó Béla minden bizonnyal egyetértéssel olvasta Németh László nagy ívű tanulmányát az *Erdélyi Helikon* 1928. augusztusi számában: „Ady verte föl bennünk az emberséget; ő fakasztotta föl érzéseinket, az ő mitológiája szállta meg hajnalködként világra eszmélő érzeinket. De Szabó Dezsővel küzdünk a világnézetért. Az ő koncepciója elsősorban az ifjúságnak volt tízparancsolat. Ady verseit, képeit a gyermek is megértheti. De az egész Ady-szövevény mégis a nagyon fájdalmas, igaz, kiforrt férfié. Szabó Dezsőben azonban összegezve találtuk, amit mi a világból kapirgálni kezdtünk. Világképe minden helyzetben állásfoglalást jelentett, rendszere öntött szövet, amelyet nem lehet szálanként megbontani. El kellett fogadni vagy el kellett rúgni.”¹ Németh László sohasem feledte, hogy első írói elismerését – még negyedéves orvostanhallgató korában – Szabó Dezsőtől kapta. Talán az ötletet is, hogy 1932-ben maga is egyszemélyes folyóiratot indítson. Az *Élet és Irodalomban* olvasott *Új magyar ideológia felé* című tanulmányosorozat összegező és korparancs-megfogalmazó világképe, a Trianon utáni helyzetben eligazítást nyújtó gondolatrendszere őt is megigézte, tettekre serkentette – akárcsak Jancsó Bélát. Aki 1939-ben, az író hatvanadik születésnapján körültekintő tanulmányban vette számba, hogy nemzedéke mit tanult *Szabó Dezső gondolatrendszeréből* – egyszersmind filozófusok, pszichológusok, szociológusok, irodalomtörténészek figyelmébe ajánlva a részletkérdések behatóbb tanulmányozását.²

Sokatmondó tény, hogy az *Erdélyi Fiatalok* nemcsak beharangozta a készülő jubileumot – a Budapesten tartózkodó Debreczeni László tudósította volt az előkészületekről a szerkesztőséget³ –, de egy teljes lapszámot szentelt Szabó Dezsőnek. Amit nem tett meg ugyanabban az évben sem Ady halálának huszadik évfordulóján, sem Móricz Zsigmond hatvanadik születésnapján. E megkülönböztetett figyelem alighanem azzal magyarázható, hogy a harmincas évek végére az ideológus Szabó Dezső gondolatai rendkívüli módon felértékelődtek. Akkor derült ki – miként László Dezsőnek a jubileumi összeállítás élen megjelent vezércikkében olvasható –, hogy „Nincs a mai életnek olyan kérdése, amelyről ne írt volna. Minden szava a mához szól, és mégis túlmutat a mán. Törhetetlen optimizmus van benne, hogy a mai önmagát, méltóságtudatát elveszített ember a mai életrendszerek, világnézetek bukásán túl megtalálja majd igazi önmagát. Ő ennek az eljövendő új korszaknak világviszonylatban is egyik legelső úttörője.”⁴

Hogy mi mindenről írt Szabó Dezső abban az időben, ami Jancsó Béla megítélése szerint az Erdélyi Fiatalok számára is eligazító lehetett, arról elsősorban maga a folyóirat tájékoztat. László Dezső például a világgazdasági válság mélypontján szállt vitába azokkal, akik Szabó Dezső ideológiáját túlhaladottnak tartották. „Ma már olyan rútol ki van szipolyozva a falu – érvelt –, hogy további kizsákmányolásra már senki sem tartja érdemes-

A tanulmány megírása idején a szerző az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásában részesült.

nek.”⁵ Az Erdélyi Fiataloknak tehát fokozottabban oda kell figyelnie a sorsukra hagyott, kettős elnyomatásban élő erdélyi falvak sokasodó gondjaira. Megkülönböztetett jelentősége volt annak is, hogy 1935 elején Jancsó Béla miatt foglalkozott oly behatóan Szabó Dezső eszmerendszerével, s különösen az 1923-ban megjelent *Új magyar ideológia felé* című programadó tanulmányával. A német expanzió veszélyének a felismeréséről van szó, amely ellen csak a kelet-európai társadalmak demokratikus megszervezésével, a fasizmus elleni belső ellenállás kiépítésével lehetett (volna) e térségben hatékonyan védekezni. Jancsó nem mulasztotta el, hogy Szabó Dezső figyelmeztetésével egy időben a magyarországi álfreformizmus jelszavainak „importja” ellen tiltakozzék, és a romániai magyar társadalom belső megújulását sürgesse.⁶

Egyébként a lap hasábjain visszhangra talált Szabó Dezső minden jelentősebb megnyilatkozása. Hírt adnak azokról az előadásairól, amelyeknek már a hitleri veszedelem miatt volt más az „akusztikájuk”, mint a korábbiaknak.⁷ Jancsó Béla rendszeresen ismerteti az 1934-től megjelenő Szabó Dezső-Füzeteket, a szerkesztőség pedig vállalja e füzetek romániai terjesztését, bizományos árusítását (még a bukaresti Koós Ferenc Körben is).⁸ Amikor „osztályellenes izgatás miatt” (Féja Géza és Kovács Imre meghurcoltatásával egy időben) fogházra ítélik az író, Jancsó Béla az Erdélyi Fiatalok együttérzését fejezte ki mindhármukkal – „mélységes fájdalommal tölt el mindnyájunkat, akik Szabó Dezsőben az új magyar gondolkodás géniuszát és a magyar megújulás hősi úttörőjét tiszteljük, és akik Féja Géza és Kovács Imre szociográfiai munkáit a magyar megújulásnak tett szolgálatnak tartjuk” –, és arra figyelmeztette a közvéleményt, hogy a belső megújulás úttörőinek elhallgattatása öngyilkos magatartás, „amely mögött a bajok még veszedelmesebben pusztítanak”.⁹ E megnyilatkozásra Szabó Dezső meleg hangú köszönő sorokban válaszolt, és arról biztosította a szerkesztőséget, hogy a továbbiakban még „több életkedvvel s elszántabb erővel” folytatja küzdelmeit.¹⁰ Hogy mennyire elszánt erővel, az kiolvasható abból a szemlecikkből is, amelyik Szabó Dezsőnek a magyarországi nyilaskeresztes mozgalmakat támadó, illetve az új magyarság programját megfogalmazó tanulmányaiból ad közre részleteket. „A külpolitikában sem fogunk egy nagy elnyomó imperializmus túlhatalmával összefogni, hogy annak segítségével hengereljük le a nekünk ellenséges kisebb népeket, hogy aztán bennünket is felfaljon. Hanem egy új történelmi megmozdulás élére fogunk állani, mely Kelet-Európa kisebb nemzeteit egy olyan védő szövetségébe fogja szervezni, hogy az minden egyes nemzetnek a legszabadabb egyéni fejlődést, a legnagyobb érdekvédelmet jelentse. Ennek a történelmi feladatnak a keretében fognak megoldódni azok a tragikus problémák, mindenik fél lehető meglegedésére, melyek ma a magyarság és a szomszéd népek közt oly tragikus és mindenik félre hátrányos ellentétet jelentenek.”¹¹

A Szabó Dezső-jubileum előkészítése idején László Dezső egyetértőleg közli a *Korunk Szava* című katolikus folyóirat értékelését:

„Szabó Dezső egyre inkább egy igazabb magyarság politikai és szociális lelkiismeretévé növekedik: már nemcsak fiatalságunk előtt, mely áhítattal fogadja a nagy író szavait, de egyszersmind az egyetemes és örök magyarság színe előtt is. Húsz éve hirdeti már magyar programját, s húsz éve riogat, mint aki őrtonnyából messzi előre lát. Vajon meghallgatjuk-e szavait, melyekben a tisztultabb és egyszersmind etikai értelművé emelt magyar fajiság, egy szebb és örökkévaló magyar humanitás, az önmarcangoló kritikai nemzetszeretet nevében kötelességeinkre figyelmeztetett?

Figyelemmel és szeretettel kell meghallgatnunk szavát e mesternek és tanítónak, kinek tudása és tanítása nemcsak a rideg értelemé, de az érzelemé is, a féltő, aggódó fajszereteté. Szabó Dezső kilépett az »író« elszigetelt pózából, és hatalmas hivatást vállalt: az ébresztést. Vannak, akik hangját nem szeretik; vannak, akiknek jobban esne tán, ha a ma-

[*Műhely*]

gyarság e nagy szelleme hallgatna, és süketen, vakon állana a belülről, kívülről, mindenfelől fenyegető veszedelmek előtt. Egy mindenre érzékenyen rezonáló, izgatott idegrendszer finomságával, az ébresztők minden erejével és tragikus, meg nem hallgatott kétségbeesésével, szívében a magyar föld és nép íratlan törvényeivel és megrendítő tragikumával, üzőségével, agyában az európai és a magyar szellem legjava és legszebb tanultságával áll előttünk ez a nagy Meg nem hallgatott, ez a férfi Kasszandra, kinek rémes látásai, jóslásai mindig csak a beteljesülés láttán lesznek igazoltak a többiek előtt.”¹²

A már említett 1939-es Szabó Dezső-különszám Jancsó Béla, László Dezső, Bíró Sándor és Nagy Sándor tanulmányára épül. Azokra az időszerű gondolatokra és gondokra irányítják a figyelmet, amelyek a kisebbségi élet belső megújulása szempontjából relevánsak. Kiemelik például, hogy a társadalmi és nemzeti haladás egyetlen járható útja „az igazi értelmű demokrácia új rendszerének” a megteremtése. Művelődési vonatkozásban pedig azt hangsúlyozzák, hogy a népi kultúra értékeinek beépítése a tágabb közösség tudatába épp olyan fontos, mint „az igazi nagy magyar alkotók életművének” közvetítése „a nemzeti kultúra letéteményeséhez, a parasztsághoz”.¹³ A lapszám megrendítő írása Nagy Sándor visszatekintése *Az elsodort falu* recepciótörténetére és személyesen átélt olvasmányélményeire. Nagy Sándor 1925 és 1941 között a bukaresti református egyházközség vezető lelkésze volt, aki meghatározó szerepet vállalt a Koós Ferenc Kör működtetésében, és már szolgálata első évétől lehetővé tette, hogy a román fővárosban tanuló magyar főiskolai és egyetemi hallgatók egymásra találjanak, illetve kiépíthessék kapcsolataikat a bukaresti magyarság rohamosan asszimilálódó tömegeivel.

„Itt látom az elsodort falvak ideözönlött népének vergődését és elmúlását évről évre, nemzedékről nemzedékre – ekképp összegzi tapasztalatait Nagy Sándor. – Ezt a népet gonosz századok óta egyetlenegy igazi ok kergeti ide, testében könnyebb élete és jobb boldogulása helyére, de lelkében a biztos elidegenedésbe: az otthoni szeretetlenség és tehetetlenség, amely nem is tudja, de nem is akarja kimenteni a sodrásból hajótöröttjeit. Itt minden elvesző családban és szavukat felejtő gyermekben (óh, mennyi ezerben!) egy-egy a még otthoni testvérharcban kapott seb üszkösödik halálra.

A regáti és bukaresti magyarság életének ismerete, ha fájdalmas is, azért jó, mert itt népünk minden bűne felnagyítva látható, betegségeink folyamatai felgyorsulnak, az erdélyi bajok, hibák és mulasztások eredményeikben meglátszanak, s az egész regáti magyar élet mindenestől sötét próféciaja, előrevetített képe erdélyi népünk jövődjének. Itt minden nap újraírja a végzet az elnémult harangok és elsodort falvak regényét, csak éppen a vigasztaló és biztató fejezetekkel marad örökre adós.”¹⁴

Nemcsak magvas tanulmánnyal, élménybeszámolóval is szerepel Jancsó Béla ebben a lapszámban. Szabó Dezső 1939-es kolozsvári látogatásának zsűfolt programját rögzítette. Innen tudható, hogy újságírókkal is találkozott, és hosszasan válaszolt kérdéseikre.¹⁵ Azt már Balogh Edgár örökítette meg az *Ország útja* júniusi számában, hogy a sajtó képviselői az erdélyi magyarság égető kérdéseit vetették fel Szabó Dezsőnek. „Örület az – idézte az író szózatából Balogh Edgár –, hogy Kelet-Európa kis népei, amelyek ugyanazok előtt a külső veszélyek és belső problémák előtt állnak, ahelyett, hogy egy nagy gazdasági és védelmi összefogásban egymást támogatnák, egymást igyekeznek hidegre készíteni a közös halál számára.” Amihez Balogh Edgár hozzáfűzte: „Fojtogató részletkérdéseink Szabó Dezső válaszában egyetemes összefüggést kaptak, s a felnyílt tágasságban fény derül legbensőbb helyi érdekeinkre. Mert más népbe ágyazott kisebbségi életünkben mi érezhetjük leghamarább örületnek mindazt, ami éket ver az egymásban gyökerező Duna-völgyi kis nemzetek közé.”¹⁶

A nyolcvanas évek derekán, amikor a Kriterion Könyvkiadó felkérésére dr. László Ferencsel a folyóirat és a nemzedéki mozgalom dokumentumkötetét¹⁷ összeállítottuk, a ko-

rábban tabutémának számító Szabó Dezső körül már kezdett megtörni a jég a romániai könyvkiadásban. A terjedelmes bevezető tanulmányban¹⁸ hivatkozhattam Mikó Imre érdemére – maga is az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársa volt –, aki az elhallgatottság évtizedei és a tartós megbélyegzettség után újból visszahozta a köztudatba a hajdani nemzedéki folyóiratot, és úttörő szerepet vállalt az erőteljes Szabó Dezső-hatás értelmezésében. Az 1973-ban megjelent *Irodalom és közélet* című Jancsó-kötet bevezetőjében például a magyarországi marxista szemléletű irodalomtörténet-írással rejtetten vitázva adott teret az elkerülhetetlen fogalmi tisztázásoknak. „A faj fogalmát – jelentette ki – Jancsó Béla nemzedéke Szabó Dezsőtől vette át, Szabó Dezső eszméinek népszerűsítéséért pedig Jancsó Béla tett a legtöbbet Romániában.” Minthogy maga is Jancsó Béla köréhez tartozott, így könnyűszerrel bizonyíthatta, hogy nemzedéke nem fulladt bele „a faji ideológia mocsarába”, lévén, hogy a Szabó Dezső-i fajfogalom náluk népi tartalommal telítődött. „A faj fogalma Jancsó Béla írásaiban sohasem jelentett diszkriminációt más »fajok«-kal, nemzetekkel és nemzetiségekkel szemben. Ellenkezőleg! Teljes átéléssel írt Lucian Blaga *Zamolxe* című pogány misztériumáról, mint »egy más fajú lélek mélyből szakadt gyümölcse«-ről. Fajon ő népet, néplelket, nemzetiséget, etnikumot értett, mint Arany János (»keleti faj«), Juhász Gyula (»fajok tanyája«) vagy maga Ady Endre (»veréshez szokott fajta«).”¹⁹

„Egy mitikus Szabó Dezső-imádat és egy dogmatikus Szabó Dezső-elátkozás után” 1974-ben megszólalt szlovákiai – *sarlós* – emlékeit idézve Balogh Edgár is, hogy tanúsítsa *Az elsodort falu* hatását ifjú kori eszmélésére. „Mert nemcsak rám nem volt rossz hatással – olvasható a *Mesterek és kortársak* lapjain –, hanem nemzedéki társaságom, a fiatal kisebbségi magyar értelmiség sem szedett fel belőle faji elfogultságot, antiszemitizmust, nacionalista elkülönülést, jobboldaliságot meg hasonlókat, hanem épp ellenkezőleg: ez a regény volt az ellőkő élmény, ez taszított el bennünket a magyar revans-irredentizmustól, a szentkorona-elméletes neobarokk horthyzás minden pózától és oktalanságától, s állított a dolgozók mellé.”²⁰

Minthogy az író születésének centenáriuma Magyarországon felgyorsította Szabó Dezső újraértékelését,²¹ bevezető tanulmányomban bőven idézhettem az 1979-es budapesti rendezvények új szempontú megközelítéseiből. Király István gondolatai közül mindenképp az emeltem ki, hogy a nagy ívű Ady-monográfia szerzője nem a „faji gondolatot” és a „parasztromantikát” tekinti a Szabó Dezső-i eszmei hatás lényegének, hanem az író „új típusú, szociális felelősséget ébresztő, antiimperialista patriotizmusát”, még akkor is, ha ez nem olyan tiszta hangon szólalt meg, mint Ady verseiben.²² Szabó Dezső minden ellentmondásosságán túlmenően – vettem át Király érvelésének gondolatmenetét – ez az ideológia pozitív hatást váltott ki a két világháború közötti magyar értelmiség jelentős részében, mert: 1) szembefordulást jelentett az ellenforradalmi rendszerrel; 2) fasizmusellenes állásfoglalásra készítetett; 3) a maga korában egyedülállóan bátor, megsemmisítő hangon szállt szembe a szélsőjobboldallal.²³

Ami pedig a „harmadikutaság” sokat vitatott kérdését illeti, Béládi Miklós irodalomtörténész árnyalt elemzésének lényegére hívhattam fel a figyelmet: „Nem lehet a harmadik oldalt mindenestül áttolni a reakció táborába, és azt mondani, hogy ez az oldal a jobboldaltól csak jelszavakban különbözik. A harmadik oldal – úgy, ahogyan azt Szabó Dezső magyarságvédelme és Németh László minőségiszocializmusa értelmezte – reális történelmi alternatívát képviselt [...]. A munkásmozgalmi baloldal és a polgári liberális-radikális baloldal között helyezkedett el; ha baloldalnak nem is számított, demokratikusnak igen [...]. Az alapvető ellentét, a történelmi antagonizmus nem a harmadik oldal és a baloldal között vonható meg, hanem a harmadik oldal és a jobboldal között, lett légyen ez utóbbi bármilyen színezetű és jellegű.”²⁴ Lényegében ezeket az értékszempontokat tartalmazza Fábian

[*Műhely*]

Ernőnek a *Korunkban* megjelent eszmetörténeti elemzése is. De nála még külön hangsúlyt kap ennek az ideológiának az az alapvető tétele, mely a nagyhatalmak által egymásnak uszított kelet-európai népek szövetségét igényelte, és szorgalmazta „e szomszédos népek kultúrájának megismerését, olyan tudományos, művészi, irodalmi folyóiratok és egyetemek létesítését, amelyek állandóan figyelemmel kísérik a kelet-európai népek társadalmának és kultúrájának fejleményeit.”²⁵

Ez az „ideológiai kötélranc” annyiban megtette a hatását, hogy az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumkötetét – három előcenzúrázás után – 1975 végén nyomdába lehetett adni. De ahhoz már nem volt eléggé „mindenható”, hogy a kinyomtatott kötetet megmentse az utócenzúra „megsemmisítő ítéletétől”. A véleményezőkhöz egybehangozva azt állították – olvasható a Kriterion Könyvkiadó igazgatójának, Domokos Gézának a visszaemlékezéseiben –, hogy „mind a bevezető, mind maga a dokumentumgyűjtemény súlyos politikai hibákat tartalmaz. Túldimenzionálja az Erdélyi Fiatalok mozgalmának jelentőségét, megkerüli jobboldali beállítottságát, kritikátlan vele szemben, lényegében nacionalista könyv.”²⁶ Ez utóbbi vádpont megfogalmazásához akkoriban már annyi is elegendő volt, hogy a kötetben egyáltalán szerepelt Szabó Dezső – időközben Romániában újból anatómia alá került – neve.

Az említett bevezető tanulmány írása során feltűnt, hogy a Szabó Dezső-i eszmei hatás intenzitásának a betajolása során Király István „számba sem veszi” az Erdélyi Fiatalokat, holott ez a hatás a Kárpát-medencei rokon mozgalmak közül alighanem az ő esetükben volt a legerőteljesebb. Baloldali radikalizálódásuk után a felvidéki Sarló tagjai ugyanis hamar „túlléptek” Szabó Dezsőn. A világnézeti válságot 1932/1933 fordulóján túlélt Erdélyi Fiatalok tőrszorgatója viszont akkor erősítette fel Szabó Dezső hangját, amikor erre a legnagyobb szükség volt: a harmincas évek második felének fasizálódó légkörében.

Mindez nem épült be a magyarországi köztudatba. Az irodalmiba sem. Nem vált kutatási témává, tudományos igénnyel senki sem foglalkozott e kérdéskörrel. A kilencvenes években sem, amikor pedig ennek már nem voltak ideológiai akadályai.

Mindenképpen jó előjelnek tűnik azonban, hogy a *Szabó Dezső Emlékkönyvet* összeállító Szócs Zoltán figyelme 1993-ban kiterjedt erdélyi szerzők (Balogh Edgár, Huszár Sándor, Székely Béla telekfalvi földműves) 1989 előtti írásaira.²⁷ Annak pedig kimondottan örülhetünk, hogy a Nap Kiadó rangos *In memoriam* sorozatában 2002-ben megjelent Szabó Dezső-válogatás (*Az elsodort író*) szerkesztője, Gróh Gáspár az elmeország börtönéből 1989 karácsonyán szabadult *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták* című kiadványból beválogatta gyűjteményébe Jancsó Béla 1937. június 14-én írt levelét, amelyben az Erdélyi Fiatalok spiritusz rektora hasznos tanácsokkal látja el Mester Miklóst, miként tárgyaljon a kisebbségi kérdés Kárpát-medencei megoldásáról Szabó Dezsővel.²⁸

II.

Annál kérlelhetetlenebb őszinteséggel, mint Jancsó Béla, aligha írta meg valaki a véleményét Szabó Dezsőnek. Előbb a Tamási-, majd az ezzel összefonódó Benedek Elek-ügy kapcsán. Érdekes módon ezek a szakítópróbák nem elhidegüléshez, hanem kapcsolatuk elmélyüléséhez vezettek. A Budapesten élő kolozsvári író már nem ismerte a Trianon utáni erdélyi viszonyokat, a Kolozsvárról ki sem mozduló Jancsó Béla viszont sok tekintetben világosabban látta a Csonka-Magyarországon zajló folyamatokat, mint azok, akik átérték és alakították azokat. Így aztán disztिंगválni tudott a kelet-közép-európai érvényű gondolatoknak hangot adó igazságai és annak esendő emberi gyarlóságai között.

Jeleztük már: ha Ady és Móricz művészete mindenekelőtt „szabadságot, bátorságot, tisztánlátást és megtisztulni akarást” jelentett Jancsó Béla számára, „a józan és becsületes magyar jövő reményét”,²⁹ Szabó Dezső elsősorban az 1923-ban megjelent *Új magyar ideológia felé* című programadó tanulmányával hatott rá, azokkal a gondolataival, amelyek a kisebbségi élet belső megújulása, az igazi értelmű demokrácia új rendszerének a megteremtése szempontjából voltak relevánsak.³⁰

Benedek Elek szerepét illetően Debreczeni László megfigyeléséből kell kiindulnunk. „A húszas években csak két olyan embert ismertünk az erdélyi magyar közéletben – fejtette ki e sorok írójának 1983 nyárutóján a jeles építész és művészettörténész, az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársa, Jancsó Béla barátja és egyik legközvetlenebb munkatársa –, aki teljes lélekkel a népünkért való politika embere, mégpedig cselekvő embere volt. Tehát aki nemcsak elméleti vonatkozásokban és inkább csak jóakarattal próbálta meg hordozni a kétszeres – politikai és társadalmi – kisebbségben élő népnek a gondját, hanem gyakorlati tekintetben, egész szívvel és kemény akarattal dolgozott is érte: Benedek Elek és Kós Károly. Mindketten akkor tértek vissza ide, *haza*, amikor a nagy országváltozás következtében a középosztálybeliek és értelmiségiek tízezrei menekültek innen, elhagyva a szülőföldet és magára hagyva a föld népét. Egyikük a székelyföldi Erdővidék fia, már túl a hatvanon; a másikuk, ki Kalotaszeget vállalta szűkebb hazájának, harmincötödik évének virágjában és magasra ívelt művészpályájának teljében fényes lehetőségeket hagyott oda Budapesten. Mindketten azért jöttek haza, mert úgy érezték, hogy a nagy történelmi fordulat nehéz idejében itthon, népük mellett van a helyük. [...] Mindketten hamar meglátták, hogy a közélet terén a »passzivitásba ájult népünk életre ébresztése« lesz a fő hivatásuk. És hamarosan meg is találták egymás kezét.”³¹ Az 1921 őszen elindított és főszerkesztőként jegyzett *Vasárnap* című néplap (folytatása a *Vasárnapi Újság*) szerkesztése közben. Amikor Jancsó Béla már nemzedéktársait szervezi, s Balázs Ferencsel, Kacsó Sándorral és Kemény Jánossal együtt 1922 első felében közreműködik a nép felé tájékoztató fiatal értelmiségiek fórumának, az *Előrének* a megteremtésében, majd ugyanazon év karácsonyán eltalál az előtte járó példaképekhez. A *Vasárnap* 1922. december 24-ei száma ugyanis hozza *Élet és irodalom* című írását, amelyben a huszadik évében járó, esszéírónak készülődő fiatalember erre a ma is időszerű kérdésre keresi a választ: „Anyagi világunkban van-e létalapja az irodalomnak?”³²

Akkor már tudta, hogy: van. „Mert semmi sem helyrehozhatatlan, ha megtaláljuk magunkban a lelket, az emberben a testvért.”³³

Bár az *Előre* című félhavi folyóiratnak mindössze kilenc száma jelent meg, a legújabb irodalomtörténeti kutatások mégis e nemzedéki vállalkozástól számítják a népi irányzat erdélyi jelentkezését, amelyet aztán a következő évben a *Tizenegyek* antológiája tesz emlékezetessé.³⁴ Ezek a fiatal írók olyan közös programot alakítottak ki Balázs Ferenc és Jancsó Béla kezdeményezésére, amelyik a kisebbségi létkeretben fogalmazta újra az irodalom hivatását, és az új életkezés belső (népi) erőtartálékaira irányította a figyelmet. Szembefordultak a társadalmi haladást gátló maradisággal éppúgy, mint az irodalmi megújulást akadályozó konzervativizmussal; ugyanakkor a korabeli avantgárd törekvések és a népi világszemlélet égisze alatt létrejött értékek egyeztetése alapján kívánták megújítani az irodalmi műfajokat, kiaknázni, korszerű formanyelv részévé avatni a népi alkotószemlélet teremtő mozzanatait.

Mindezt Jancsó Béla fgy fogalmazta meg a *Tizenegyekben* (Petőfiről, Baudelaire-ről, Romain Rolandról, az expresszionizmusról, a művészet lélektani és társadalmi jelentőségéről) közreadott esszéi élén olvasható mottóban: „Székely szívtől a világ szívéig: ez a mi utunk. Székely szívtől a világ szívéig hordjuk-visszük a székely örömet, munkát, hitet és

[*Műhely*]

tragédiát: az Egyetemes Élet székely szavát. Visszük, adjuk, s elmúlunk mikor ez a kötelesség elmúlik belőlünk.³⁵ Ezt az igényt, ezt a kötelességet tartotta ébren egészen Tamási zenitre jutásáig, teoretikusként és kritikusként egyaránt, tudatosítván a népi irányzatban rejlő értékképző lehetőségeket. Bartók Béla szelleme lebegett előtte, aki a „komor hegyekbe dugott kis falvakból a székely zenét London és Párizs fülébe vitte, s a világ nagy szívéből visszhang szólt a tragikus kis nép sötét és mély életakarataira.”³⁶

Az első világháborút követő szellemi megújódást előkészítő avantgárd irányzatok közül Jancsó Béla az expresszionizmusban fedezte fel leginkább az új művészet szálláscsinálóját. És Szabó Dezső, Nyirő József meg Tamási Áron írásművészetével példázta „az Egyetemes Élet székely szavának” a megtalálását. Ekkor maga is az expresszionizmus igézetében alkot. Miként egyik hozzá írt levelében Áprily találóan megállapítja: „Szabó Dezső káprázatos jelzőzuhogóinak az emléke néhol ott kísért a mondatai mögött.”³⁷

Nem véletlen hogy a *Tizenegyek* antológiája felkelti Szabó Dezső figyelmét, aki az általa szerkesztett *Élet és Irodalom* szemle-rovatában forró szavakkal emlékezik meg – a *Nyugat* Osvát-emlékszám mellett – a fiatal erdélyi írók élet- és Erdély-vallomásáról: „Valami nagy, elszánt, hősi életakarat van mindenik írásban, és széles ölelésű fiatalság. És ami nálunk nagy és új dolog: megvan bennük az a két szándék, mely nélkül nincs művészet, nincs művész: felszívni az otthoni talaj minden ősi áldását, és megtermékenyülni a világ minden gondolatáramával. Mennyivel erősebb, szabadabb és egészségesebb mozgású az életük, mint azoké a nagyrészt idegen téntafogyasztóké, akik Csonka-Magyarországon keresztény és turáni irodalommal felhőzik reménytelenné a nyomdászipar látóhatárát.”

Persze, nem lett volna Szabó Dezső Szabó Dezső, ha nem áldozott volna saját hiúsága oltárán: „És különösen megható volt számomra az élet mély üzenete: látni, mennyire élek bennük, legalábbis a legtöbbszörében. Nagy öröm volt nekem, hogy azon a barázdán, melyet a sötét magyar vizeken húztam, fiatal, virágos hajók jönnek utánam. És most a viharverte, magányos gálya vidám testvéri zászlót lenget az új habok új harcosai felé.”³⁸

A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* I. kötetében megjelent Benedek Elek-címszó szerint Jancsó Béla is a Benedek Elek körül csoportosuló fiatal székely írók közé tartozik. Némi magyarázatot igényel azonban ez a besorolás. Jancsó Béla ugyanis – lévén szegedi, majd kolozsvári orvostanhallgató – nem vett részt az 1927-től szervezett erdélyi és magyarországi felolvasó körutakon, jóllehet Buday György a szegedi fellépés kapcsán azt írta: célszerűbb lett volna, ha Jancsó Béla mutatja be a „fiúkat”.³⁹ Balázs Ferenc és Tamási révén került Benedek Elek közvetlen kapcsolatba a *Tizenegyekkel*, szétszóródásuk (1923) után Jancsó Bélára hárult az a feladat – miként Tamásinak Amerikából küldött levelei tanúsítják –, hogy a külföldi tapasztalatokkal hazatérő „székely fiakat” további közös munkára egybefogja.⁴⁰ A *Tizenegyeket* azonban a húszas években nem követték újabb antológiák, és a Tamási által szorgalmazott nemzedéki irodalmi folyóirat sem jött létre Jancsó Béla szerkesztésében, amelyik arra hívhatta volna fel a figyelmet hogy „nálunk nem a magyar irodalom pótléka készül, hanem a magyar irodalomnak egy új fejezete”.⁴¹

Tamási elgondolásának – mint fentebb már jeleztük – Jancsó Béla mindenekelőtt kritikusként igyekezett érvényt szerezni, elsősorban a néppárti ellenzék orgánumban, a Paál Árpád szerkesztette *Újságban*, amelynek Benedek Elek is főmunkatársa volt, a lap megszüntetése (1927. augusztus 17.) és a „székely fiak” elbocsátása után pedig a *Brassói Lapokban*, amelyik – minthogy *Tizenegyek*beli társa, Kacsó Sándor kerül az élére – ugyancsak felkarolja Benedek Elek törekvéseit. Persze, ennél közvetlenebb munkakapcsolat is kimutatható Jancsó Béla és Benedek Elek között. Szentimrei Jenő leveléből tudjuk, hogy *Az én naptáram* számára Jancsó Béla írta meg az 1923-as esztendő történetét.⁴² Ami önmagában is jelzi, hogy a szintézisteremtésre hivatott nem mindennapi tehetség – a népi irodalmi

irányzat erdélyi keletkezéstörténetének a megírásához gyűjtötte az anyagot még a harmincas évek derekán is, széles kitekintésű világirodalmi betájolás alapján – már kezdettől vállalja a mindennapi aprómunkát.

Benedek Elek halála után pedig annak hagyatékát.

Hogy ne váljon valósággá a *Brassói Lapok* 1929. szeptember 22-ei számában megfogalmazott tragikus látomása: „Mert bizony mondom, elpusztulunk mi mind egy szálíg, ha gazdátlanul marad Benedek Elek három hagyatéka: a székelység, a nép és az ifjúság!”⁴³

Amikor e sorokat írta, Jancsó Béla a Székelyek Kolozsvári Társaságának ifjúsági tagozatát, a Főiskolás Szakosztályt szervezte éppen, amely háttéréül szolgált az értelmiségnevelés erdélyi műhelyének, az Erdélyi Fiatalok mozgalmának. Most már bizonyos, hogy nem csupán *Az elsodort falu* és az *Új magyar ideológia felé*, a móríci példák, a sarlós regösjárás, a szegedi tanyavilággal ismerkedő agrársettíment mozgalom, a Bartha Miklós Társaság *Ki a faluba* (József Attila és Fábrián Dániel megfogalmazta) programja, Dimitrie Gusti professor bukaresti faluszociológiai iskolájának célkitűzése játszott szerepet a kezdetben falufeltárással vállalkozó erdélyi értelmiségi fiatalok indulásában, hanem Benedek Elek testamentuma is: siránkozás helyett cselekedjünk, mentsük a menthetőt! „Menjünk ki a nép közé, alapítsunk népházakat, tereljük oda a felnövő új generációt, s író, művész, pap, gazda mind egy célt szolgáljon a Székely Népművelő Társaságban: a falu lelki nemesedését és anyagi boldogulását.”⁴⁴

A *székelyt* csak be kellett helyettesíteni a székely tömbmagyarságot is magába foglaló erdélyivel. Az „elsodort falu” helyébe pedig oda kellett állítani a Benedek Elek és a Balázs Ferenc által megálmodott „épülő falu” célképzetét. És persze vállalkozókat kellett keresni meg nevelni hozzá. Ezt tette Jancsó Béla az Erdélyi Fiatalok munkaközösségében, a harmincas évek elején. Az évtized második felében pedig a Kacsó Sándor által szervezett ÁGISZ közművelődési szakosztálya élén, a máig emlékezetes Hasznos Könyvtár sorozat köteteit szerkesztve, a Székelyföld tudományos megismerését szolgáló vidékmonográfiák megszületése körül bábáskodva. Sokatmondó tény az is, hogy a bécsi döntés után a népművelés ügyét mennyire a szívében viselte. Benedek Elek és Balázs Ferenc elgondolásait szélesebb alapra helyezve akkor vált e kérdéskör kiemelkedő szakértőjévé, amikor rajta kívül ennek úgyszólván nem volt gazdája. A szerkesztésében a Minerva Rt. Kiadónál megjelent koncepciózus népművelési kiadványok tanúskodnak róla.

Még hangsúlyosabbá válik Benedek Elek szellemi hagyatékának a vállalása, ha azt is világosan látjuk: Jancsó Béla már életében küzdőtársa volt az előtte járó példaképnek. Ady, Makkai és Tamási korszakos jelentőségének a felismertetéséért vállatve küzdöttek. Ebben az erdélyi politikai szűklátókörűséget, irodalmi konzervativizmust, erkölcsi gátlástalanságot leleplező küzdelemben Jancsó kénytelen szembefordulni „félretájékoztató” mesterével, Szabó Dezsővel is. Alighogy megjelenik a *Szűzmáriás királyfi*, Makkai Sándor nyomban ír róla az *Erdélyi Helikonban*, Jancsó Béla az *Ellenzékben* és Benedek Elek a *Brassói Lapokban*.⁴⁵ Mindhárman arra a következtetésre jutnak, hogy Tamási első regénye, ha nem is hibátlan alkotás, mindenképpen fordulópontot jelent az erdélyi magyar irodalomban – az író tehetségének, eredeti látásmódjának és nyelvertermő erejének köszönhetően. A *Keleti Újság* előbb visszautasítja Kristóf György elmarasztaló kritikáját, az 1928. szeptember 2-ai lapszámban közreadja Kőmíves Nagy Lajos elismerő írását,⁴⁶ hogy aztán váratlan fordulatmal egy hét múltán átvegye Szabó Dezsőnek az *Ellenőrben* megjelent ledorongolását: „A két kötet minden oldalán letagadhatatlanul az én művészetem napja, levegője, viharja mozdítja írni ezt az elficamodott székely göbét. [...] Minden okom megvan a becsületes szigorúságra, hiszen fiamat verem.”⁴⁷ Amire – szeptember 15-ei keltezéssel – Jancsó Béla levelet fogalmaz Szabó Dezsőnek, amelyben megdöbbenésének és értetlenségének ad

[*Műhely*]

hangot.⁴⁸ A levelet azonban – keménysége okán vagy baráti tanácsra? – nem adja postára. Enyhített formában küldi el szeptember 27-én, miután a *Brassói Lapok* szeptember 17-ei számában olvasta Benedek Elek választát.⁴⁹ A véglegesnek tekintett gépiratos levélben – melynek másolatát Debreczeni László őrizte meg, magam pedig az *Erdélyi Fiatalok* egykori titkáranak, dr. László Ferencnek a jóvoltából jutottam hozzá – Jancsó Béla „a Mesterre való tekintettel és a személyes érdekek felett álló ügy, az irodalom fejlődése érdekében” Szabó Dezsőnek egyebek mellett ezt írja: „Most, hogy a Tamási könyvéről írt cikkében először szólt erdélyi lapban erdélyi íróhoz, csalódás, megdöbbenés és fájdalom fogott el minket. Csalódás, mert a cikkben nem volt egyetemes útmutatás az erdélyi irodalom számára, megdöbbenés, mert nem éreztük benne az Ön tollának igazságát, és fájdalom egy olyan eltávolodás lehetősége miatt, amelyik nincs benne az élet fejlődési akaratában. [...] Cikke elsősorban azért okozott meglepetést, mert olyan hírek jöttek, hogy Ön a Tamási regényét hatalmas, egy harmincéves embertől váratlanul érett alkotásnak minősítette. [...] Ne vegye soraimat tiszteletlenségnek. Olyan valaki írja, aki lelki fejlődésében rengeteget köszönhet Önnek, s aki itt, Erdélyben, minden alkalommal azon volt, hogy írásban és szóban a Szabó Dezső gondolatának és igazságainak terjesztését, elismerését kiharcolja. Tamási Áronhoz viszont mély barátság fűz. Kétszeres okom van hát az őszinteségre. [...]

A próza [...] a mai élet hangját még nem találta meg, néhány különálló történelmi regénytől mint szimbólumtól eltekintve eltávolodott az élettől. Amilyen arányban jutott azonban ez az irány holtpontra, olyan arányban tört elő egy új irány, mely magában egyesíteni akarja a legmélyebb faji gyökérzetet a legegységesebb humánummal: a székely. Ennek az iránynak ösztönös művésze Nyirő, nyelvi fejlődésének betetőzője pedig Tamási. Mint gondolat először a *Tizenegyek* antológiájában csírázott ki 1923-ban, melyről akkor Ön írta az *Élet és Irodalomban*, hogy a művészi termelés két legigazabb forrásából merít: a faji gyökerekből nő fel, és megtermékenyül a világ minden gondolatáramával. [...]

Az erdélyi irodalom politikai helyzetét kell kissé megmagyarázzam, hogy ezt megérthessem.

Jelenleg három irányzat van, amely rendre fejlődik ki. Először a konzervatív és modern világnézetek harcolnak egymással [...]. A konzervatívok lapja a *Keleti Újság*, a moderné az *El-lenzék* és a [*z Erdélyi*] *Helikon*. A mi csoportunk nem alkot érdekeltséget. Megszólalási lehetőségünk is alig van, mióta a Paál Árpád *Újságját* megszüntették. Még leginkább a *Brassói Lapok* az, ahol álláspontunkból a legtöbbet kifejezhetünk. És most az történt, hogy éppen a konzervatív oldalról a *Keleti Újság* szerkesztője Önt meginterjúvolja, és a *Keleti Újság* helyett ad az Ön cikkének öt nappal azután, hogy Kórmíves [Nagy] Lajostól egy százszázalékos dicséretet tartalmazó cikket megjegyzés nélkül hoz le. Csodálatos, hogy egyszerre mennyire barátai lettek Önnek, mikor arról van szó, hogy Ön által felelőtlenül lehet Tamásin és a székely csoporton üttetniük. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ugyanazok, akik most a *Keleti Újság* felett disponálnak, pár évvel ezelőtt a Reményik-féle *Páosztortűznél* hónapokon keresztül megakadályozták egy cikkem megjelenését az Ön tanulmánykötetéről. [...]

A *Keleti Újság* szerkesztőségénél pedig az a szerény káröröm húzódott meg, hogy Nyirő [...] féltékeny Tamásira, másrészt pedig Ligeti Ernőnek fáj a saját *Kék barlang* című regényének megérdemelt sikertelensége, és Ön által a *Helikonon* próbált üttetni egyet. Ezért és nem az Ön iránti megbecsülésből adták le az Ön cikkét. Végeredményben azonban az a helyzet teremtődött, hogy a konzervatív front Ön mögé állott ellenünk, a modern front pedig kéretlenül kel a Tamási védelmére azon egyszerű okból, hogy Szabó Dezsővel üttessék a saját híveit, és saját híveivel üttessék Szabó Dezsőt. Egyszerre minden lap teret ad a vitának, amely a *Segítség*, a *Panasz* s az Ön többi könyve megjelenésekor a legkisebb róluk szóló írás ellen is késhegyig menő alattomos harcot folytattak. [...]

Tamásiban főleg a székely tájnyelv túlzott használatát kifogásolja, amiből az döbbsen meg engem, hogy Ön nem érti meg az erdélyiséget, és nem érti meg a székely problémát. Ön, aki annyira erdélyi, és akinek annyi színe van a székelységből [...]. A székely irányban magáról a székely népről van szó, amely szerintem először adhat egy új, életerős, új ideológiájú magyar típust, amilyent Ön is hirdet. Másodsor lelkileg adhatja annak a közösségi, kollektív embernek a típusát, melynek tulajdonságai a nép költészetében mind megvannak. [...]

A néplélek öntudatosítása [...] viszont nem lehet [...] nyelvi forradalom nélkül, amely a székely tájnyelvet hivatott irodalmivá tenni. [...] Ennek a tájnyelvnek irodalmivá tétele szerintem befejezi azt az igazi nyelvújítási folyamatot, amely Petőfikkal indult meg, és Adyn és Szabó Dezsőn át folytatódott, s most ehhez még hozzáadja a legősibb és leghamisíthatatlanabb magyar nyelvszigetnek, a székelynek minden gazdagságát. Ez a székely nyelvújítás szerintem megteljesedett Tamásiban, aki könyvében a tájszavakon túl a balladák, a sirató nóták, mesék, az ősz székely epikum formáját találta meg. Ezzel készen van az a hangszer, amelyen székely mondanivalót mondhatni. [...] Szerintem tehát ott téved Ön, amikor olyantól félti Tamásit, amin ő már túl van. [...]

Amíg meg nem látja, hogy hol itt a gyom, amit irtani kell, és melyik az itteni fejlődés egyetlen útja, habár ma még dadogó hangon is szólal meg, [...] csak arra kérhetem Önt, jöjjön le Erdélybe mielőbb, lássa meg a helyzetet, a problémákat, az erőket és a lehetőségeket, és akkor meg vagyok győződve róla, hogy meg fogja találni az igazi erdélyiséget és székely problémát, saját ellentmondásai feloldását, és megtalál minket.”⁵⁰

III.

Jancsó Béla irodalomfelfogása közelebb áll Szabó Dezső expresszionizmusához, mint Benedek Elek népmesei fogantatású realizmusához, mégis azt az irányzatot támogatja, amelyik a székely mitológiából táplálkozva hitelesen teheti messzehallatszóvá az Egyetemes Élet székely szavát. „Mindezt az magyarázza, hogy Benedek Elek őszinte szeretettel, apai érzéssel nézi »Áronka« fejlődését, Szabó Dezső pedig a konkurens elleni gyűlölet szavát hallatja Tamásival szemben.”⁵¹

Makkai *Ágnes* című regényének megjelenése újabb disputa tárgya, amelyben Szabó Dezső újólag hangoztatja szavát az *Ellenőr* 1929. február 3-ai számában. Ami Jancsó Bélát ismét levélírássra készíti. „A Makkai Sándor regényéről írott cikkében foglalt irodalmi vélemény – fejt ki 1929. február 5-én Szabó Dezsőnek – az Ön magánügye. De nem magánügy az a mélyen megalázó beállítás, amellyel Ön Makkait a sorok mögött azzal vádolja meg, hogy püspöki kötelességeit az irodalom miatt elhanyagolja. Ez a beállítás teljesen igazságtalan, ugyannyira, mint a Benedek Elek »konjunktuurás székelysége«. Makkai mint püspök egészen korszakalkotó jelentőségű munkába fogott, s hogy mennyire dolgozik, azt be fogja bizonyítani az a múlt évi püspöki jelentés, amelyet közelebbről eljuttatok Önhöz. – Viszont az igazsággal, Makkaival és Önnel szemben való kötelezettségemnek érzem, hogy megírjam: az a beállítás megdöbbsentően hasonlít a Makkai Sándor itteni ellenségeinek a beállításához, akik az ő nagyszerű működése ellen irkálva s a *Magyar fa sorsa* miatt dühöngve ezzel az alattomos váddal akarják kezébe a tollat kiütetni. – Kérem újra: kinek az érdeke, hogy Önt most újra félrevezesse? Kinek az érdeke az, hogy Önt rendre Erdély minden becsületes író-emberével összevegytse, Önre nézve is méltatlan módon, a tájékozatlanságát felhasználva, az emberek munkásságát illetően igazságtalanságokba kergetse?” A levél utóiratában ez olvasható: „A Tamási regénye után és a Makkaié előtt még

[*Műhely*]

a következő könyvek jelentek itt meg: Berde Mária versei, Sipos Domokos posztumusz novellái, Szántó György *Mata Hari* c. regénye és Ligeti Ernő *Vónósnégyes* című elbeszélés-kötete. Ezeket nem tartották szükségesnek Önhöz eljuttatni?”⁵²

A *Literatura* című budapesti folyóirat 1930-as almanachjában Benedek Marcell megrázó emlékiratot ad közre édesapja utolsó éveiről *Magyar író tragédiája 1929-ben* címmel. Erre reflektál Jancsó Béla 1930. március 3-án:

„Kedves Marcell!

Megkaptam Édesapádról írott könyvedet, köszönöm, hogy voltál szíves elküldeni nekem. Nagy megilletődéssel olvastam el, és elvesztésének fájdalmát újra átéltem.

Engedd meg, hogy a legteljesebb őszinteséggel megírjam, hogy érzésem szerint az összes kérdésekben, hol az illetékeseket szörnyű felelősség terheli szegény Elek bácsi izolálásában, megtaláltad a módját annak, hogy az a tragédia teljességét kidomborítsa, és mégis ne legyen napi harc. Egy helyen azonban, ne neheztelj őszinteségemért, talán valami hiányzik: a szomorú Szabó Dezső-afféرنél az erdélyi informátorok felelőssége. Én a Tamási-vita előtt 3 hónappal beszéltem Szabó Dezsővel erdélyi dolgokról, és akkor még egyáltalában semmi animozitás sem volt benne a székely írók egyikével szemben sem, és még egy: az Elek bácsi erdélyi munkásságát egyáltalában nem, az azelőttit csak felületesen ismerte. Valakiknek tehát őt informálnia kellett ellenünk, hogy így kitört. Ez nem kisebbíti az elkövetett igazságtalanságot (melyen utólag, mikor azt neki az Elek bácsit ismerők megmondták, ő maga is megdöbbsent), csak megosztja a felelősséget erdélyi informátoraival, s láncszemként beletartozik az Elek bácsi elleni aknamunkák hálózatába. Érzésem szerint tragédiája lényegét ez is megvilágítaná.

Eme hiány mellett is úgy érzem, hogy könyveddel nagy szolgálatot tettél, az Ő élő emlékének és a székely kérdésnek, amiért Ő élt és meghalt.

De éppen ezért nem értem szándékod, hogy könyvárusi forgalomba nem bocsátod [könyvedet]. Ennek igenis ott kellene lennie intésként minden becsületes magyar asztalán az egész magyar nyelvterületen! De az egész mű tiszta hangulata és az ügy érdekében és a tragédia tiszta kiemelése érdekében feltétlenül szükségesnek tartom a Szabó Dezső-ügy fent jelzett irányú átírását, s e tekintetben készséggel állok részletekkel a rendelkezésedre. Hidd el, édes Marcell, hogy talán ő volt a legkevésbé ördög az ellenfelek között, s hogy mégis ő adta a legigazságtalanabb csapást: – ez is magyar tragikum, az Édesapád tragikuma is meg az övé is.

Én egy becsületes, új erdélyi világfelfogás kialakulása szempontjából feltétlenül nélkülözhetetlennek tartom, hogy azt a dolgot nagyobb feltűnés nélkül, de az egész erdélyi magyar ifjúság megismerje, és ezért kérlek, hogy ha lehet, 8–10 példányt küldess ifjúsági olvasótermek és könyvtárak címére (amiket válaszod után nyomban megadok), és erről említést senkinek se tégy.

Még egyszer nagyon köszönöm a könyvet, és kérlek, hogy fájdalomdon erőt véve a Szabó Dezső-ügy kulisszatitkait is mutasd meg, hogy e ponton is teljes legyen az igazság, és itt is fel-fakaszd a jósnak azt a forrását, amit Elek bácsi emléke jelent mindnyájunkra.

Szeretettel üdvözlök:

Jancsó Béla⁵³

Amire a válasz így hangzott:

„Kedves Béla!

Nagyon köszönöm leveledet, s azt is, amit a Szabó Dezső-ügyben írtál. A részletes bizonyítékok ismerete nélkül is készséggel elhiszem, hogy teljesen igazad van, de változtatni azon, amit megírtam, sem technikai okokból nincs módomban, sem magasabb szempontból nem tartom szükségesnek. Az, hogy Szabó Dezsőt hogyan informálták, egyáltalán nem

menti írásművének tárgybeli hazugságait, s még kevésbé azt a kvalifikálhatatlan hangot, amely még az ő működésében is példa nélkül való. Ami tájékozatlanságát illeti: egy negyvenen felül járó embernek, akinek végre is benőhetett volna már a feje lágya, aki azonfelül író, tanár is volt, irodalomtörténettel és aktuális kritikával is foglalkozik, végül pedig erdélyi ember is, igazán nem lehet azzal mentegetőznie, hogy nem tudja: kicsoda Benedek Elek. Egyébiránt, ha ma írnam ezt a könyvet, valószínűleg meg sem emlékeznek róla, bármennyire kötelességem is, hogy visszavágjak erre az aljasságra most, amikor már, fájdalom, nincs akit izgasson ez a visszavágás. Az, hogy ugyanaz az ember, aki Benedek Eleket konjunktúraszékelynek merete bélyegezni, most egy játszi mozdulattal román írónak készül beállni, amikor közben a konjunktúra-székely belehalt az erdélyi tragédiába – túlságosan jó ziccer, annyira jó, hogy ezt kihasználni már nem is méltó Benedek Elek emlékéhez. Az informátorok leleplezése – ez valóban hozzájárulna az igazi helyzet feltáráshoz, de – csak újabb pletykák, hazudozások, kimagyarázkodások, alacsony megnyilatkozások szülője lenne, s úgy érzem, általában helyesen tettem, amikor sok olyan dolgot, amiről határozott tudomásom volt, vagy egyáltalán nem vagy csak nevek nélkül per tangensem érintettem. Én a nagy, ezeresztendős, szimbolikus tragédiát akartam megírni, minél kevesebb tekintettel azokra a jelentéktelen senkikre, akik a sors kezében eszközök voltak csupán. Ezért gondolom, hogy könyvemem nincs mit változtatni.

Ami már most a könyv terjesztését illeti, erről, sajnos, nem lehet szó, mert az alapkoncepció minden néven nevezendő üzlet kizárása volt, s így a *Literatura* almanachja alakjában szétküldött néhány ezer példányon túl nekem magamnak csak a honoráriumképpen kapott hatszáz példány áll rendelkezésemre – ebből ötszázat már szétküldtem –, s így csak annyit tehetek, hogy azoknak a könyvtáraknak bocsátok a rendelkezésére néhány példányt, amelyeket Te voltál szíves leveledben említeni. Ezeket a példányokat Szántó György feleségével küldöm majd le, ő juttatja el Hozzád, s Téged arra kérlek, hogy belátásod szerint osszad el az általad ismert és alkalmasnak ítélt könyvtárak között.

Még egyszer köszönöm, hogy könyvemem olyan szeretettel fogadtad.

Igaz híved

Benedek Marcell⁵⁴

Aki postafordultával ezt a választ kapja Jancsó Bélától:

„Kolozsvár, 1930. márc. 15.

Kedves Marcell!

Márc. 6-i leveledet megkaptam, s köszönöm, hogy részletesen válaszoltál. A Szabó Dezső támadása körül írottakat én is elismerem; hangneme, tájékozatlansága nem mentség. Igazad van abban is, hogy az erdélyi informátorok leleplezése csak újabb alacsony megnyilatkozások szülője lenne, mégis fenntartom azt a felfogásomat, hogy ez a mesterséges szembeállítás is megvilágítaná, éspedig gyökerében éppen az ezeresztendős tragédia szimbólumát. Másrészt hiszem, hogy Szabó Dezső sem követi el a lelki öngyilkosságot, s ha egyszer felébred, igazat szolgáltat, megköveti Elek bácsi emlékét.

Nagyon sajnálom, hogy könyved terjesztése akadályokba ütközik. A *Literatura Almanachot* nem lehetne Erdélybe leküldeni? Nagyon köszönöm a Szántó Györgynével küldendő példányokat (jó lenne vagy húsz darab!), s igyekszem minél jobban elhelyezni.

Őszinte leveded köszönve, szeretettel üdvözlöl:

Jancsó Béla⁵⁵

Nemcsak Jancsó Béla kérte Szabó Dezsőt, hogy „jöjjön le Erdélybe”, Szentimrei Jenő is a helyszíni tájékozódást sürgette.⁵⁶ Van olyan vélemény, az első Szabó Dezső-mo-

[*Műhely*]

nográfát író Nagy Péteré, miszerint ez a felszólítás is közrejátszott annak az ominózus bejelentésnek a megfogalmazásában, hogy áttelepszik Romániába.⁵⁷ Párizsi útját követően anyagilag olyan helyzetbe került, hogy írói keresetéből még kenyérré és szalonnára sem teltt. Mindez azért következett be, mert szorult helyzetében minden szerzői jogdíját örök áron eladta a Stádium Kiadónak, és nem sikerült visszaperelnie azt.

Erre az időre esik a Tamási, a Benedek Elek, a Makkai Sándor elleni kíméletlen támadása is. Benedek Marcell jól jellemezte szóban forgó könyvében ezt a lelkiállapotot: „Budapesten egy igen csekély példányszámú folyóiratban valóságos förmedvény jelent meg a *Szűzmáriás királyfi* ellen. Szerzőjét nem nevezem meg egy Benedek Elekről szóló könyvben. Szimbolikus nevet keresvén számára, a *Dzsungel könyve* jut eszembe. Van egy lakója a dzsungelnek, akit a legerősebb állat is elkerül, mert félelmetes tulajdonsága az, hogy meg szokott veszni, s ilyenkor nem nézi, kibe mar bele...”⁵⁸ Csakhogy Benedek Elek nem tudott olyan óvatos lenni, mint a dzsungel nagy állatai. Tüzes vassal vert végig Tabakin, aki aztán veszett sakálként mart bele mindabba, ami Benedek Elek életében, jellemében, alkotásaiban szép, nemes és felemelő volt, megtévén őt „konjunktúraszékelynek”.⁵⁹ „Ezzel párhuzamosan robban ki belőle legkeserűbb – és egyben legképtelenebb – ötlete is: 1929 karácsonyán bejelenti, hogy nemcsak Magyarországról akar kivándorolni, hanem magyarságából is” – jegyezi fel a Püski Kiadónál 1989-ben megjelent Szabó Dezső-monográfia szerzője, Gombos Gyula. „A lapoknak adott nyilatkozatában elmondja, hogy mivel anyja révén román vér is van benne, elmegy románnak, felveszi a Georghe Mille nevet, átköltözik Romániába, s csak románul fog írni. Hangoztatta azt is, hogy máris szorgalmasan tanul románul [...] Bejelentése megrökönyödést keltett mindenütt, ahol magyarok éltek. Különösen a Felvidéken és Erdélyben. Még a román sajtó is foglalkozott az ügygel. Akik addig is gyűlöltek, most annál könnyebben nevezhették hazaárulónak. S jó alkalom volt arra is, hogy egyesek elmeélüket köszörüljék rajta: hogy is állunk, úgymond, azzal a sokat emlegetett magyar fajjal? De azért akadtak olyanok is, akiket az író bejelentése inkább megrendített, mint felháborított. Kassák Lajos, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Féja Géza például a védelmére keltek. A Bartha Miklós Társaságban az ügy komoly belső válsághoz vezetett. A tagok közül számosan, élükön Makai Jánossal és Csomós Miklóssal, Szabó Dezső megbélyegzését követelték; de József Attila, Illyés Gyula, Kodolányi János, Romhányi Vilmos, Vass László és az ügyvezető elnök, Fábíán Dániel Szabó Dezsőt védelmezték.”⁶⁰

Utóbb azt állította, hogy bejelentésével csak tiltakozni akart a tehetséggyilkolás ellen. De ő maga nem azt tette?

(Egyébként a Szabó Dezső családfáját kutatók úgy tudják: a Mille családnév az 1500-as évekig visszavezethető kalotaszegi református nemzetségre utal.)⁶¹

Jancsó Béla integráló elme volt. De a maga korában ő sem tudta megakadályozni, hogy az irodalmi kánonképződésben a konjunkturális érdek ne nyomja háttérbe az esztétikai értéket.

J E G Y Z E T E K :

- 1 Németh László: Szabó Dezső. *Erdélyi Helikon*, 1928, 8. Újraközölve legutóbb in *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső*. Válogatta, szerkesztette, összeállította Gróh Gáspár. Bp., 2002, Nap Kiadó, 165–176.
- 2 Dr. Jancsó Béla: Szabó Dezső gondolatrendszere. *Erdélyi Fiatalok*, 1939, 2, 17–21.
- 3 dL [Debreczeni László]: Szabó Dezső-jubileum készül. *Erdélyi Fiatalok*, 1939, 1, 14.

- 4 [László Dezső]: Szabó Dezső. *Erdélyi Fiatalok*, 1939, 2, 15. – Jancsó Béla említett tanulmánya mellett az összeállításban olvashatunk Szabó Dezső művelődéspolitikájáról (László Dezső), pedagógiai felfogásáról (Bíró Sándor), *Az elsodort falu* jelentőségéről (Nagy Sándor), az író 1939. június 24. és 28. közötti kolozsvári látogatásáról (Jancsó Béla).
- 5 László Dezső: Az elsodort falu. *Erdélyi Fiatalok*, 1933, 11, 37–40.
- 6 Dr. Jancsó Béla: Szabó Dezső és Szekfű Gyula. *Erdélyi Fiatalok*, 1935, I, 10–17.
- 7 Csaba Rezső: Szabó Dezső. *Erdélyi Fiatalok*, 1934, III, 94–95.
- 8 Dr. Korponay László [Jancsó Béla]: Szabó Dezső, az építő. *Erdélyi Fiatalok*, 1937, 2, 9–11.
- 9 Szerző [Jancsó Béla] és cím nélkül: *Erdélyi Fiatalok*, 1937, 3, 23.
- 10 xxx Szabó Dezső köszönete. *Erdélyi Fiatalok*, 1938, 1, 27.
- 11 [Jancsó Béla]: Szabó Dezső a magyarországi nyilaskeresztes mozgalmakról és a magyarság igazi problémájáról. *Erdélyi Fiatalok*, 1938, 1, 15.
- 12 [László Dezső]: A Korunk Szava Szabó Dezsőről. *Erdélyi Fiatalok*, 1938, 3–4, 23.
- 13 Lásd Jancsó Béla és László Dezső tanulmányát az *Erdélyi Fiatalok* 1939. évi 2. (Szabó Dezső-) számában.
- 14 Nagy Sándor: Visszatekintés húsz év múltán „Az elsodort falu”-ra. *Erdélyi Fiatalok*, 1939, 2, 28–30. – Lásd még: Nagy Sándor: *A regáti magyarság*. Tanulmány a havasalföldi és moldvai szóránymagyarságról. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Sz. Nagy Csaba. Kolozsvár–Sopron, 2000, Diaspóra Könyvek – Bethlen Könyvek.
- 15 [Jancsó Béla]: Szabó Dezső Kolozsvárt. *Erdélyi Fiatalok*, 1939, 2, 30.
- 16 Balogh Edgár: Szabó Dezső magyar logikája. In *Szabó Dezső Emlékkönyv*. Összeállította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Szócs Zoltán. Bp., 1993, Kiadja a Szabó Dezső Emlékbizottság, 78–80.
- 17 *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Közléteszi dr. László Ferenc és Cseke Péter. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta. Buk., 1986/1990, Kriterion Könyvkiadó.
- 18 Cseke Péter: *Szellemi műbely – közéleti iskola*. Uo. 5–79.
- 19 Mikó Imre: *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka*. In Jancsó Béla: *Irodalom és közélet*. Buk., 1973, Kriterion Könyvkiadó, 5–28.
- 20 Balogh Edgár: Apokalipszis. In *Mesterek és kortársak*. Buk., 1974, Kriterion Könyvkiadó, 211–215.
- 21 Szabó Dezső újraértékelését lásd: Balogh Edgár: *I. m.* I. h.; Fábíán Ernő: A hitvitázó ideológiája. *Korunk*, 1976, 6; Szabó Dezső emlékülés. *Irodalomtörténet*, 1979, 4, 953–989; Csáky Edit: Szabó Dezső emlékülés. *Hungarológiai Értesítő*, 1980, II. évf., 449–450; Huszár Sándor: Az elsodort író. *A Hét*, 1981, 20; 21; 22; újraközölve in H. S.: *Honnan tovább?* Buk., 1984, Kriterion Könyvkiadó, 53–76; Szigethy Gábor: Elsodort élet. In Szabó Dezső: *Ady*. Bp., 1982, 3–9; Molnár Gusztáv: A fiatal Szabó Dezső. In Szabó Dezső: *Életeim, I–II*. Buk., 1982, Kriterion Könyvkiadó, 5–27.
- 22 Király István hozzászólása az 1979. június 14-én tartott Szabó Dezső emlékülésen. *Irodalomtörténet*, 1979, 4, 960–974.
- 23 Uo.
- 24 Béládi Miklós hozzászólása ugyanott: *i. m.* 974–979.
- 25 Fábíán Ernő: *I. m.*
- 26 Domokos Géza: *Esély I*. Visszaemlékezés 1989–1992. Csíkszereda, 1996, Pallas-Akadémia, 57.
- 27 *Szabó Dezső Emlékkönyv*. Összeállította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Szócs Zoltán. Bp., 1993, kiadja a Szabó Dezső Emlékbizottság, 78–80.
- 28 *Az elsodort író*. In *memoriam Szabó Dezső*. Válogatta, szerkesztette, összeállította Gróh Gáspár. Bp., 2002, Nap Kiadó.
- 29 Vö. Móricz Zsigmond és az erdélyi magyar ifjúság. Hetvennégy erdélyi magyar főiskolás nevében Jancsó Béla írt levelet a megtámadott Móricz Zsigmondnak. *Erdélyi Fiatalok*, 1931, 5–6, 112–113.

[*Műhely*]

- 30 Szabó Dezső: Új magyar ideológia felé. In *Aurora*, 1923, 1, 1–29; 1923, 2, 81–101; *Élet és Irodalom*, 1923, 2, 1–13; 1923, 3, 1–16; 1923, 4, 25–37; 1923, 5, 1–20; 1923, 6, 1–13.
- 31 Cseke Péter: *Vigyázó torony*. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval. Bukarest, 1995, Kriterion Könyvkiadó, 60–61.
- 32 Jancsó Béla: Élet és irodalom. *Vasárnap*, 1922. december 24. Újraközölve in J. B.: *Irodalom és közélet*. Buk., 1973, Kriterion Könyvkiadó, 31–32.
- 33 *I. m.* uo.
- 34 *Versék, elbeszélések, tanulmányok TIZENEGY fiatal erdélyi írótól, erdélyi művészek rajzaival*. Cluj–Kolozsvár, 1923.
- 35 *I. m.* 60.
- 36 Jancsó Béla: Erdélyi irodalom és székely irodalom. *Ellenzék*, 1923. december 23. Újraközölve in J. B.: *Irodalom és közélet*. 33–36.
- 37 Áprily Lajos levele Jancsó Bélának 1923 tavaszán. A boríték nem maradt fenn.
- 38 Szabó Dezső: Erdélyi antológia. *Élet és Irodalom*, 1923, 5, 77.
- 39 Vö. „Sokkal hasznosabb lett volna, ha az öreg naiv dicsérgetései helyett Tè vagy, ha már nem jöhetnél, Szentimrei adott volna arcképet a fiúkról, ezzel enyhíteni lehetett volna azt a nehézséget is, ami így tornyosult a hallgatóság elé amiatt, hogy mindössze egy sokszor nem is reprezentatív novellából kellene megismerni az írórt” (Buday György levele Jancsó Bélának. Szeged, 1929. március 31.).
- 40 Tamási Áron levele Jancsó Bélának. In *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh Levelezésládája (1924–1944)*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Buk., 1979, Kriterion Könyvkiadó, 44–46, 49–51.
- 41 Vö Tamási Áron levele Jancsó Bélának. Welch, West Virginia, 1925. június 21.; Tamási Áron levele Jancsó Bélának, New York, 1926. március 29.
- 42 Szentimrei Jenő levele Benedek Eleknek, Cluj–Kolozsvár, 1923. szeptember 6.; in *Benedek Elek irodalmi levelezése, I., 1921–1925*. Közzéteszi Szabó Zsolt. Buk., 1979, Kriterion Könyvkiadó, 167–169.
- 43 Jancsó Béla: Benedek Elek hagyatéka. *Brassói Lapok*, 1929. szeptember 22.; újraközölve in J. B.: *Irodalom és közélet*. Buk., 1973, Kriterion Könyvkiadó, 83–86.
- 44 *I. m.*: I. h.
- 45 Makkai Sándor: Tamási Áron új könyvének jelentősége. *Erdélyi Helikon*, 1928, 6; Jancsó Béla: Tamási Áron: Szűzmáriás királyfi. *Ellenzék*, 1928. július 22. In J. B.: *Irodalom és közélet*. 87–92; Benedek Elek: Szűzmáriás királyfi, avagy a Székely Fa sorsa. *Brassói Lapok*, 1928. augusztus 12. és augusztus 19.
- 46 Kőműves Nagy Lajos: Tamási Áron: Szűzmáriás királyfi. *Keleti Újság*, 1928. szeptember 2.
- 47 Szabó Dezső: Sületlenség. Tamási Áron könyve. *Előőr*, 1928. szeptember 9. – A vita összefoglalását lásd a Szabó Zsolt gondozásában megjelent Benedek Elek-levelezés III. kötetében (Buk., 1991, 342–349).
- 48 Vö. Cseke Péter: *Vigyázó torony*. 138.
- 49 Benedek Elek: Mi ez? Mi ennek a neve? *Brassói Lapok*, 1928. szeptember 17.
- 50 Jancsó Béla levele Szabó Dezsőnek. Kolozsvár, 1928. szeptember 27-én. A levél másolatához fűzött megjegyzésében dr. László Ferenc arra hívja fel a figyelmet, hogy az általa is olvasott első (szeptember 15-i) levélfogalmazvány szerint „sokkal keményebb volt”. „Valószínűnek tartom – jegyezte fel 1977-ben –, hogy valaki tanácsára enyhített az eredeti fogalmazványon.” További kutatások feladata kideríteni – ha ez egyáltalán valaha sikerül –, hogy mit és miért enyhített Jancsó Béla az eredeti levélváltozaton.
- 51 Lengyel Dénes: *Benedek Elek*. Bp., 1974, Gondolat, 241.
- 52 Jancsó Béla levele Szabó Dezsőnek. Kolozsvár, 1929. február 5. Jancsó Béla kézírásos fogalmazványa alapján.
- 53 Jancsó Béla levele Benedek Marcellnek. Kolozsvár, 1930. március 3. A boríték nélkül fennmaradt kézírásos levél a Petőfi Irodalmi Múzeumban található V. 31871/633 jelzettel.

[*Műhely*]

- 54 Benedek Marcell levele Jancsó Bélának. Budapest, 1930. március 6. Gépiratos levél Cseke Péternél.
- 55 Jancsó Béla levele Benedek Marcellnek. Kézzel írt levél, a boríték nem maradt meg. PIM V. 3187/634.
- 56 Szentimrei Jenő: Erdélyi barátaitól szeretném megvédeni Szabó Dezsőt. *Brassói Lapok*, 1928. szeptember 23.
- 57 Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Bp., 1964, Akadémiai Kiadó, 45.
- 58 Benedek Marcell: *Magyar író tragédiája 1929-ben*. Bp., 1930, 52–54.
- 59 *I. m. I. h.*
- 60 Gombos Gyula: *Szabó Dezső*. Bp., 1989, Püski, 313.
- 61 Valahányszor e téma szóba került, Debreczeni László – Kelemen Lajosra hivatkozva – mindig azt hangsúlyozta: a Mille család felmenői kalotaszegi reformátusok voltak.

